

אנשים שבחרו בטוב

רונית בן חמו*

אני מול השואה

לנושא השואה נחשפתי בבית הספר היסודי, ובדרך כלל רק ביום השואה עצמו. העיסוק בנושא השואה עורר אצלי לא מעט חרדות. בליל יום השואה לא נרדמתי, פחדתי שהחושך של הלילה יחדור אליי. החרדות התחילו בגיל צעיר, בכיתה ג', וסחבתי אותן כל השנים עד שהשתתפתי ב'פורום גננות אפרתה'. הפחד לא הרפה עם השנים. לא פעם חשבתי לעצמי שאולי החרדה היא תוצאה של הסברה לא מבוקרת ונעדרת תמיכה, או אולי תוצאה של צפייה בסרטים בהעדר תיווך ותמיכה רגשית. אני זוכרת שצפיתי בסרט 'יומנה של אנה פרנק'. פחדתי מאוד בעקבות הסרט והדאגה לאנה. לו הייתי אנה, איך הייתי מתמודדת עם כל מה שהיא עברה? החוויה שאנה עברה הייתה מפחידה מאוד. היו לי סיזמים מהסצנה שבה אבא של אנה נכנס לבית, והבית ריק.

אף על פי שצפיתי בסרט הזה שנה אחרי שנה, לא זכיתי לתיווך. אף אחד לא ליווה אותי ולא נתן לי להבין שעכשיו אנחנו חיים בתקופה אחרת, עם צבא משלנו ועם ביטחון.

הפחד שליווה אותי היה שאם זה קרה להם, אולי זה יכול לקרות גם לי? האם אני יכולה להיות במקומה של אנה? היום, כאישה בוגרת, ברור לי שכאשר ייחשפו ילדיי לנושא כזה אהיה שם אתם ואלווה אותם.

התחושות שליוו אותי בלימוד נושא השואה בתיכון, לקראת הבגרות, זכורות לי היטב. אין ספק שאלו היו תחושות לא נעימות, תחושות חרדה. ובכל זאת הנושא עניין אותי מאוד ולא התחמקתי משום פעילות בנושא. חשבתי שזאת דרך לטפל בחרדות שלי. אך החרדה עדיין לא הרפתה.

---

* בעת כתיבת הפרק הייתה רונית גננת בגן חובה בירושלים. לאחר מכן כיהנה כראשת המסלול לגיל הרך במכללת 'אפרתה', וכעת היא מרצה בחוג לגיל הרך באותה מכללה.

הבנתי שהחרדה שלי נבעה מהצורך להיות מוגנת על ידי מבוגרים אחראים המקיפים את חיי. בתקופת השואה נשמטה המשענת הבסיסית. עובדה זאת עוררה אצלי שאלות מדאיגות: "האם זה יכול לקרות שוב?"; "איך אדע להגן על עצמי?"; "האם האפשרות הזו קיימת?" – השאלות הללו ליוו את תקופת בגרותי, ולכן החלטתי ללמוד את נושא השואה לעומק, ובחרתי ללמוד יחידה אחת לבגרות בנושא השואה. למדתי דברים רבים, מעניינים וכואבים, ועם זאת החרדה לא פחתה. אחרי התיכון לא למדתי על השואה עד שהגעתי לפורום.

יום השואה בגן לפני הפורום

ידעתי שאני נתונה בחרדה ושעליי לגלות משנה זהירות בבואי לעסוק בנושא. המפגש עם הילדים בגני העלה שוב ושוב את השאלה מהי הדרך הראויה לעסוק בנושא זה עם ילדים צעירים, אם בכלל. היה לי ברור שיום השואה הוא יום מיוחד שאי־אפשר להתעלם ממנו מאחר שנשמעת בו צפירה, נערכים בו טקסים ומשודרות בו תכניות טלוויזיה שהילדים חשופים אליהן, ולכן נצמדתי לתכניות שהציע הפיקוח. הנושא הלחיץ אותי כל כך שלא טרחתי לחפש חלופות. קיוויתי שהיום הזה יעבור וזהו.

ובכן, מה בכל זאת עשיתי בגן? במכתב להורי הגן שנשלח יום לפני יום השואה פירטתי את תכניתי ליום השואה והגבורה וביקשתי מההורים להיות רגישים לתחושות הילדים בחזרתם מהגן, לתמוך בהם במקרה הצורך ולחזור אליי אם יהיו שאלות או הערות.

יום קודם ערכתי שולחן והנחתי עליו תנ"ך ודגלי ישראל קטנים לצד נר זיכרון. לילדים הסברתי שיום המחר אינו יום רגיל, זהו יום עצוב לעם ישראל. אמרנו שתישמע צפירה – שוחחנו על מהי צפירה וכיצד עלינו לנהוג בזמן הצפירה – ובזה הסתיימה ההכנה שלי לקראת יום השואה.

למחרת, ביום השואה, פעלתי להשרות אווירה רצינית אך לא כבדה מדי, שהרי מדובר בילדים. התאספנו למפגש לקראת הצפירה ושוב הזכרנו את הצפירה שעומדת להישמע. הנהגתי לומר בסמוך לצפירה פרק תהלים המוכר לילדים מהפרקים שאנו משננים. פתחתי בשיחה קצרה על כל מיני נרות שהיו מונחים בסלסילה מכוסה במפית. בכל פעם הוזמן ילד אחר לבחור נר ולספר מה הוא יודע על הנר הזה. נר הזיכרון נישאר אחרון ושימש לי 'מקפצה' לנושא השואה.

במפגש הבא באותו יום סיפרתי לילדים את הסיפור 'מפני שאנו יהודים';¹ בסיוע התמונות המצורפות לערכה, שמסופר בו על ילדה אחת ועל הצלתה – סיפור עם סוף טוב ועם תקווה. הייתי קשובה למגוון הרגשות ותמכתי בילדים. השתדלתי לספר ברוגע, בלי זרמות מיותרות ובלי להבליט יתר על המידה את הקושי הפסיכולוגי והמוסרי הכרוך בסיפור.

היום הסתיים ברגשות מעורבים. אמנם עשיתי משהו והיום הזה לא עבר כך סתם. יצרתי אווירה, הסברתי את סמלי היום – נר הזיכרון והצפירה; שוחחנו על מושגים כמו גטו, טלאי צהוב, הפליה לרעה וערבות הדדית. אך עם זאת קיננה בי תחושה שאולי אפשר לעשות זאת אחרת. בשיחות מזדמנות עם הורי הגן על יום זה נשמעה הטענה שכדאי להמעיס בלימוד הנושא כדי שלא לעורר חרדות מיותרות.

ההשתתפות בפורום

מתוקף תפקידי כגננת מאמנת הוזמנתי להשתתף בפורום ממושך במכללת אפרתה שעסק בהוראת השואה בגן. הפורום התחיל בסדנה חד־פעמית עם גננות אחרות, בהנחיית גב' לאה רשקובסקי ממוזאון יד ושם. בסדנה הועלתה הסוגיה: "מה תפקיד הגננת ביום השואה?", והתפתח דיון. זכור לי שעלו הנושאים: שימוש בכוח הגרמנים, שלילת מרחבי הפעילויות ליהודים ותוצאת ההפליה לרעה. המנחה לאה הבהירה ששום נושא בגן אינו נלמד במהירות, בתוך יום אחד. על הגננת לפרוס נושא בכמה ימים ובדרכים מגוונות, כדי שהילדים יבינו ויפנימו אותו. הבנתי שוודאי שבנושא השואה חשוב לטפל בציר רחב, וחשבתי שאת נושא המנהיגות הטובה מול המנהיגות הרעה אפשר ללמד לאורך כל השנה: אברהם אבינו, יוסף, משה רבנו, ולהבדיל אנטיכוס ואחשוורוש.

שנה לאחר מכן נמשך 'פורום גננות אפרתה' במפגשים סדירים פעם בחודש בעיסוק באותו נושא. הפורום היה בשבילי הזדמנות ראשונה בחיי לערוך בירור עם עצמי – מה מפחיד אותי כל כך בנושא השואה? מה מציף את החרדות שלי בכל שנה ושנה?

המפגש עם החברות ועם העמיתים בפורום העניק לי מרחב מוגן לדבר על תחושות ועל רגשות שליוו את חוויות השואה שהיו לי לאורך השנים. בפורום זה הרגשתי שאני מקלפת שכבות של פחדים שהצטברו עם השנים ומצליחה בפעם הראשונה בחיי לחשוב באופן

1 ג' מורנגשטרן, זה מפני שאנחנו יהודים: ערכה ללימוד נושא השואה המותאמת לגני ילדים ולכתות א-ב, יד ושם תשס"א.

עצמאי כאשת חינוך בגיל הרך על חלופות לטיפול בסוגיות השואה בגני. הצלחתי לזהות את היכולות שלי לחוות את הנושא ממקום אחר, בוגר יותר, בטוח יותר, רגוע יותר, עם מסוגלות לתווך את החוויות לילדים באחריותי. רגשות אלו הביאו אותי לשנות את גישתי להוראת השואה.

יום השואה בגן

בפורום בדקנו חומרים שונים המתאימים לילדי הגן. החלטתי להשתמש בחוברת 'רציתי לעוף כמו פרפר'², ובחרתי מתוכה פרקים מסוימים. התחלתי לספר ממנה כמה ימים לפני יום השואה, וחילקתי את הפרקים לפי מספר הימים. תמיד סיימתי בשיחה שאפשרה לילדים לבטא רגשות, למשל כשדיברתי על הפרק של הטלאי הצהוב שאימא תפרה על המעילים, זאת הייתה הזדמנות בשבילי לדבר על הפליה לטובה מול הפליה לרעה. במושגים של הגן זה חייכן שילד זוכה לו, מדליה מיוחדת או כיסא הילד המשתדל. שאלתי את הילדים: "מה מרגישים אנשים שמשבחים אותם או שזוכים באות שבח?", ועברתי לטפל במושג ההפליה לרעה. אלו רגשות עולים אצל ילדים או אנשים המופלים לרעה? מה הם חושבים על מנהיגים המפלים לרעה? האם יש להם הצעות? הזכרנו תוך כדי הדיון גם סיפורים מהתורה שהם למדו, ומשם זרמנו אטי'אט אל הטלאי הצהוב, שהוא הסימן הבולט להפליה לרעה.

ביום השואה בחרתי לקרוא את הפרק בספר העוסק בהצלה. זאת הייתה הזדמנות לשוחח על נושא הושטת יד לעזרה מצד אנשים שאינם יהודים. מונח זה מוכר לילדים מחיי היום-יום בגן. היו אנשים שבחרו בטוב למרות כל הרע שהיה מסביב, ואפשר ללמוד מהם.

בעקבות השיחה

למחרת יום השואה הכנתי כמה פעילויות לסיום הנושא, כולל שיחות, ציור וסיפור שכתבתי במיוחד למטרה זו. במפגש הבוקר עודדתי את הילדים לדבר ולהגיב על היום שעבר. בפעילות זו הילדים סיפרו אילו חלקים בסיפור ריגשו אותם ומה הם חושבים בעקבות הסיפורים. לדוגמה, ילדה אחת אמרה שהרגישה עצובה מאוד שביום שפרצה המלחמה תמו ימי ילדותה של חנה, גיבורת הסיפור. ילד אחר אמר שהוא חושב שאבא של חנה

2 נ' מורגנשטרן, רציתי לעוף כמו פרפר, יד ושם תש"ס.

אמנם דאג לאנשים, אבל בעיקר דאג לעצמו ולמשפחתו. ילדים אחרים אמרו שהיו בורחים ליער ועוזרים לפרטיזנים, אף על פי שלא העליתי נושא זה כלל. הסקתי שהם התבססו על ידע קיים אצלם כדי למצוא פתרונות לחנה ולמשפחתה.

בציורים ניכר נושא החופש והתשוקה לחופש, הבא לידי ביטוי בציורי פרפרים, על יד ציורי פרטיזנים חמושים ברובים ההורגים גרמנים. הבנות התמקדו בחיים שאחרי המלחמה והבנים הדגישו את סיפור ההגנה של הפרטיזנים, המייצג בעיניי את הגאווה היהודית ואת הדרך להגן על זכותם להיות שווים.

בסיום היום סיפרתי את הסיפור שכתבתי (להלן, בנספח). במפגש השלישי אספתי קבוצה קטנה של כעשרה ילדים, הבוגרים ביותר בגן גם מבחינת גילם וגם מבחינה רגשית. הסיפור שלי (ראו נספח 1) עוסק בילדה יהודייה בגרמניה בזמן השואה, המהרהרת על סיפורי מנהיגים רעים וטובים. לא הספקתי לטפל בסיפור לעומק כי הרגשתי שזה יותר מדי ליום אחד, אבל ניסיתי בכל זאת.

זה היה יום השואה הכי מוצלח בחיי, וזאת הייתה השנה אחרונה בתפקידי כגננת. ביום ההוא, אף על פי שהוא יום עצוב, יצאתי בחיוך. אולי בכל זאת הצלחתי לעשות שינוי.

רפלקציה

בזכות החוויה החיובית שלי בפורום הגעתי לנושא השואה וליום עצמו בלי פחד, מתוך בחירה ומתוך חלופות שהועלו בפורום. השיח היה פתוח מאוד וכלי שיפוט וביקורת. ההצעות שלי התקבלו. הרגשתי שלמה, וזה תרם לביטחון העצמי שלי. ההבדלים המהותיים לפני הפורום ואחריו הם בחומרים – שהיו מתוך בחירה שלי ולא מתוך החלטה של הפיקוח – ובפריסת הנושא לפני יום השואה ואחריו (שאף פעם לא עשיתי קודם). הצורך שלי לשנות נבע מהתחושות שאפשר לעשות את זה אחרת, כולל דיוק במושגים, לאפשר לילדים להתבטא בדרכים מגוונות כמו ציור ולתמוך ברגשותיהם. לאה רושקובסקי שכנעה אותי שפיתוח נושא רגיש וטעון מחייב פריסה לרוחב של כמה ימים. הסיפור שחיברתי לא עניין במיוחד את הילדים, אף שאני עצמי אהבתי אותו. יכולתי להסביר את חוסר העניין בגלל העומס ביום ההוא, או שמא יש מקום לשנות את הסיפור ולהוסיף מתח ועניין עם סוף טוב.

כשחשבתי על תגובות הילדים במשך שלושת ימי הפעילות הסקתי שהנושא עבר בלי חרדות מיותרות. הילדים היו מסוגלים לדבר על הנושא, לצייר ולספר בלא חשש. חשתי סיפוק.

החלטתי לשתף אימהות העוסקות בחינוך בתהליך שעברתי. התגובה שלהן הייתה נרגשת והן שיבחו אותי על האומץ ועל המאמץ. הן שאלו אותי אם גננות חדשות מסוגלות לטפל בזה בדרך הזאת. חשבתי לעצמי שבלא תמיכה ועבודה אינטנסיבית של הפורום גם אני כגננת ותיקה לא הייתי מגיעה לתכנית העונה על צורכי הילדים ומתאימה לי כאדם.

נספח: סיפור לגן ליום השואה

דבורה שיחקה בחצר הגדולה שהקיפה את ביתה, כאשר ראתה פתאום את סבא צועד לעברה ובידו ספר גדול בצבע חום ועליו אותיות בצבע זהב. בכל שבוע היה סבא מגיע לביקור. דבורה אהבה מאוד את הביקורים הללו. סבא היה יושב אתה על הספסל המתנדנד בחצר ומספר לה סיפורים קסומים מהתנ"ך. סבא ידע לספר יפה כל כך עד שדבורה ממש ראתה בדמיונה את הדמויות ואת המקומות שעליהם סיפר סבא. במיוחד אהבה דבורה להקשיב לסיפורים על מנהיגים כמו פרעה, מלך מצרים. היא הבינה שאחד נהג טוב בעם ישראל ואחד נהג בהם רע מאוד. היא שמעה על משה ועל אהרן ואהבה את סיפור המגילה על המן ועל אחשוורוש ועל מרדכי היהודי ואסתר – שניסו לעזור ליהודים ולהציל אותם מן הגזרה הקשה של אחשוורוש. היא אהבה במיוחד את יוסף – שהיה בעיניה מיוחד, כי אף על פי שהיה לבדו בארץ זרה עשה כמיטב יכולתו להיות הכי טוב שהוא יכול.

דבורה הרגישה שהם קצת דומים ליוסף. גם הם בארץ זרה – בארץ שקוראים לה גרמניה – וכמו פרעה הטוב גם שם נתנו ליהודים מקום לגור, לעבוד, ללמוד ולהתפתח.

דבורה אהבה את גרמניה, היה לה טוב מאוד, לא חסר לה דבר. היו לה חברות וחוגים, והיא הכי אהבה לנגן על פסנתר. היא אהבה את בית הספר ואת המורים. בחגים הם היו מטיילים והולכים למקומות מעניינים. היא ידעה שגרמניה אמנם ארץ טובה, אבל אינה הארץ האמתית של היהודים – כך הסביר לה סבא – הארץ האמתית היא ארץ ישראל. "אבל", אמר לה סבא, "כרגע ארץ ישראל אינה שייכת לעם ישראל אלא נמצאת בידי מנהיגים זרים שאינם מרשים ליהודים להגיע אליה. לכן אנחנו נישאר כאן עד שאולי יום אחד המצב ישתנה".

יום אחד המצב באמת השתנה, אבל לא לטובה. בגרמניה קם מנהיג שבחר לשנות את החוקים במדינה – ובמקום לשאול את עצמו 'מה אני יכול לעשות לטובת האנשים שחיים במדינה שלי?' הוא שאל את עצמו: 'מי הכי חשובים בעולם? מי שהוא לא גרמני – אינו חשוב ולא צריך אותו עוד'.

מאחר שהיה מנהיג, הוא החליט כל מיני החלטות שגרמו לאנשים להרגיש רע מאוד. לדוגמה, הוא אמר שילדים יהודים אסור ללמוד בבית הספר או שלאבות ולאמהות שהולכים לעבודה אסור לעבוד עוד או למכור בחנויות שלהם.

כך גם היה אסור ליהודים לגור איפה שהם רוצים, והוא העביר אותם למין שכונה קטנה וצפופה מוקפת חומה ושער. למקום הזה הם קראו 'גטו' – וכל מי שהיה יהודי היה צריך לעזוב את ביתו, את חבריו, את מקום העבודה או הלימודים – ולעבור לגטו.

מה עשו בגטו? כמעט כלום. לפעמים לקחו את היהודים לעבוד עבודות קשות ולא נעימות, ובערב החזירו אותם לגטו ואסרו עליהם לצאת. דבורה עברה עם משפחתה לגטו. היא הסתכלה דרך הגדר וחשבה בלבה: 'זה לא הוגן! להם בחוץ מותר לשחק, ללכת לחוגים, ללמוד, ללבוש בגדים יפים, לאכול מה שהם רוצים – ולנו אסור'.

דבורה נזכרה במנהגים שסיפר לה עליהם סבא. היא ידעה שיש טובים ויש רעים.

היא גם הרגישה שהיה להם טוב ונעים כי כולם היו שווים בעיני המנהיג. כעת זה השתנה. המנהיג החדש אינו אוהב אותם ואינו רוצה אותם בארץ שלו. הוא מתייחס אליהם בצורה רעה ולא הוגנת.

דבורה חשבה בלבה: 'אולי אקבע פגישה ואסביר למנהיג החדש על העם שלנו', ועוד היא חשבה בלבה: 'אם פעם כשאגדל אהיה מנהיגה, אתנהג כלפי האנשים במדינה שלי באופן שווה אם הם מכבדים את חוקי המדינה'.

בינתיים חשבה דבורה: 'אני צריכה לחשוב היטב – באיזו דרך אפשר לצאת מהמקום הזה? ואולי אולי באמת הגיע הזמן שסבא דיבר עליו? הזמן לחזור לארץ האמתית שעליה סיפר לה סבא כל השנים?'